Gönderim Tarihi: 17.03.2021

Kabul Tarihi: 17.05.2021

İLYAS KÖYÜNDEN (DİYARBAKIR-ÇÜNGÜŞ) DERLEME SÖZLÜĞÜNE KATKILAR

Contributions to the Compilation Dictionary from the İlyas Village
(Diyarbakır-Çüngüş)

Mehmet Emin TUĞLUK

Dr. Öğr. Üyesi., Batman Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı
emintugluk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1866-5580

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bir dilin söz varlığı sözlü ve yazılı olarak sonraki nesillere aktarılmaktadır. Günümüzde iletişim teknolojisinin gelişmesiyle sözlü kültürde varlığını sürdüren halk hikâyeleri, masal destan vb. anlatı türlerinin yerini teknolojik aletler almaya başlamıştır. Bu durum gerek bu sözlü anlatı türlerinde yaşayan gerekse ağızlarda günlük hayatta kullanılan söz varlığının unutulmasını hızlandırmıştır. Türkiye’de söz varlığının unutulmadan yazıya aktarılması amacıyla 1932 yılından itibaren derleme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu derleme çalışmalarının son şeklini Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü oluşturmaktadır. Ancak ağızlarda kullanıldığı halde hâlâ Derleme Sözlüğünde yer almayan söz varlığına rastlanmaktadır. Derleme Sözlüğünde yer almayan ancak ağızlarda yaşayan söz varlığının unutulmadan yazıya aktarılması bu açıdan önemlidir. Bu çalışmada Diyarbakır’ın Çüngüş ilçesine bağlı İlyas köyünden (Malkaya) söz varlığı derlenmiştir. Derlenen bu söz varlığıyla Derleme Sözlüğünün ileride yapılacak güncel baskılarına katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Ağızı, Çüngüş Ağızı, İlyas (Malkaya) köyü, Derleme Sözlüğüne Katkı, Ağız Araştırmaları.

Abstract

Vocabulary of a language is transferred to the next generations either verbally or in writing. Today, with the development of communication technology, folk tales, fairy, tales, epics, etc. narrative genres began to be replaced by technological tools. This situation has accelerated the forgetting of the vocabulary used in daily life and living in verbal narrative genres. In Turkey, compilation studies have been started since 1932 in order to transfer the vocabulary to the writing without being forgotten. The final form of these compilation studies is the Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Dictionary of Compilation from People’s Dialect) in Turkey. However, although it is used in the dialects, there is still a vocabulary that is not included in the Compilation Dictionary. In this respect, it is important to write down the vocabulary that is not included in the the Compilation Dictionary, but lives in the dialects, without being forgotten. In this study, vocabulary from İlyas village (Malkaya) of Çüngüş district of Diyarbakır was compiled. With this compiled vocabulary, it is aimed to contribute to the up-to-date editions of the Compilation Dictionary.

Keywords: Diyarbakır Dialect, Çüngüş Dialect, İlyas (Malkaya) Village, Contribution to the Compilation Dictionary, Dialect Research.

1. GİRİŞ

Türkiye’de halk ağzından söz varlığının derlenmesi 1932 yılında Türk Dil Kurumunun, o günkü adıyla Türk Dili Tetkik Cemiyetinin öncülüğünde başlamıştır. 1932 yılında bu amaçla bir “Söz Derleme Talimatnamesi” hazırlanmıştır. Türkiye’de halk ağzından söz derleme işi iki defa yapılmıştır. Birinci derleme 1932-1934, ikinci derleme 1952-1959 yılları arasında yapılmıştır. İlk derlemede 153.500, ikinci derlemede ise 450.000 fiş derlenmiştir. Günümüzde Türk Dil Kurumu tarafından basılan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* bu ikinci derlemeye dayanmaktadır (DS, 2009: V-X).

Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı eserinde Diyarbakır’ı Doğu Grubu Ağızları içerisinde ele almaktadır. Karahan, Doğu Grubu Ağızlarını dört alt gruba ayırmakta, Diyarbakır’ı ise bu alt gruplar içerisinde 1. gruba almaktadır. Karahan, Diyarbakır ağzının da yer aldığı Doğu grubuna ait 1. alt grubun özelliklerini şu şekilde belirtir (Karahan, 2011: 69-70):

- a. Ünlü kalınlaşmaları, kalınlık-incelik uyumsuzluğuna sebep olur.
- b. ğ /ğ ünsüzü, iki ünlü arasında ve hece sonunda korunur (bağladı, ağır).
- c. “k/k” ünsüzü ön seste korunur (kapi).
- ç. Arapça ve Farsçanın ünlü ve ünsüzler üzerinde etkisi hissedilir (‘ayni, var, kapi).
- d. Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme ekleri geniş ünlülüdür (gelirem, gelmişsen).
- e. Duyulan geçmiş zaman eki (Urfa hariç) tek şekillidir (görmüş).

Diyarbakır ili ağzı ile ilgili bugüne kadar sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır (Beysanoğlu, 1966; Boz, 1996; Eker, 2008; Ölmez, 2010; Erten, 2011; Özçelik ve Boz, 2011; Başkan, 2012; Nakiboğlu, 2015; Sökmen, 2016; Erten ve Başkan, 2016; Başkan ve Özkan, 2017; Sökmen, 2017; Baran, 2019; Baran ve Erten, 2020). İlyas köyünün bağlı olduğu Çüngüş ağzı Sadettin Özçelik ve Erdoğan Boz tarafından *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)* adıyla yayımlanmıştır (Özçelik ve Boz, 2011). Bu eserde Malkaya köyünden de çeşitli gelenek, görenek, hatıra ve mutfak eşyalarının yer aldığı iki metin derlenmiştir (Özçelik ve Boz, 2011). Ayrıca Erdoğan Boz, *Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkıları* adlı yazısıyla Çüngüş yöresinden söz varlığı derlemiştir (Boz, 1996: 112-113).

Diyarbakır’ın Çüngüş ilçesine bağlı İlyas (Malkaya) köyü Türkiye

Türkçesi Ağızları için zengin bir söz varlığına sahiptir. Köydeki söz varlığının bir kısmının bugüne kadar Derleme Sözlüğü (DS) ve diğer Anadolu ağızlarının söz varlığında yer almadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada DS'ye katkı sunmak amacıyla Diyarbakır ili Çüngüş ilçesine bağlı İlyas (Malkaya) köyünden söz varlığı derlenmiştir.

Derlenen bu söz varlığı “İlyas Köyünde Kullanılıp Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünde Bulunmayan Söz Varlığı” ile “Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünde Bulunup Diyarbakır Ağzında Kullanıldığı Belirtilmeyen Söz Varlığı” olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

2. İLYAS (MALKAYA) KÖYÜ

Diyarbakır ilinin Çüngüş ilçesine bağlı İlyas köyünün eski adı Elyos’tur. Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte köyün adı, köyün yakınındaki Malkaya tepesinden esinlenilerek *Malkaya* daha sonra ise *İlyas* olarak değiştirilmiştir. Köy, Diyarbakır’ın büyükşehir olmasından dolayı günümüzde Çüngüş ilçesine bağlı bir mahalle statüsündedir.

Osmanlı Kanunnamelerinde köy ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Köyün Osmanlı dönemindeki ismi Eylos’tur (bu zamanla köy dilinde Elyos olmuştur) ve civardaki 6 Türk-Müslüman köyünden biridir. Diğer köyler de sırasıyla Arguna (halk dilinde Arduva) Herahmine, Ermene, Agud (halk dilinde Avut), Karacakaya (halk dilinde Karakaya) dır” (Akgündüz, 1991: 247).

İlyas köyü, Diyarbakır’dan 122 km, Çüngüş’ten ise 6 km uzaklıktadır. Elazığ, Malatya ve Adıyaman il sınırlarına çok yakın olan köyden bu yollara açılan karayolu yoktur. Ayrıca Fırat Nehri de Adıyaman ve Malatya illerine ulaşımı engellemektedir. Elazığ iline doğrudan kara yolu bulunmayıp ulaşım toprak yollarla sağlanmaktadır. Köyün yerleşim yerinin rakımı 1200 metre civarındayken köyün yakınında bulunan Gevherbaba Tepesi’nin rakımı 2300 m civarındadır. Bundan dolayı kışları çok soğuk yazları ise serin ve ılık geçer.

Dağlık bir köy olan İlyas köyünde ekilebilir arazilerin azlığından dolayı nüfusun büyük bir kısmı büyük şehirlere göç etmiştir. Kış aylarında köyün 30-40 hane olan nüfusu yaz aylarında şehirde yaşayanların köylerine dönmesiyle 200 haneye kadar çıkmaktadır. Köyün temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır ancak köy dağlık olduğundan ötürü köylüler ancak kendilerine yetecek kadar üretim yapmaktadırlar.

3. İLYAS KÖYÜNDE (DİYARBAKIR-ÇÜNGÜŞ) DERLEME SÖZLÜĞÜNE KATKILAR

3.1. İlyas Köyünde Kullanılıp Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünde Bulunmayan Söz Varlığı

acımuhlub: *a.* Sabırsız davranmak.

acıh etmek: İnatçılık etmek, birinin zıddına gitmek.

aşırı: (< Ar.) *zf.* Sonunda, nihayet.

asturah: < arastak / arasdak / arıstah / arustak ‘tavan’ < Erm. arasdağ (TETTL-I: 423) *a.* Tavan.

bağdanos (mağdanos < Yun. makedonysi): *a.* Maydanoz.

başocağı: *a.* Evlerde odanın bir köşesinde banyo yapmak için kullanılan yer.

berdüş: *a.* Orta boy kazan.

bitöğü: < bitemi ‘Uzunluk ölçüsü birimi’ < ET bi:r+tām ‘birden, tamamıyla, büsbütün, toptan’ (TTTSKBS-I: 151) *zf.* Bölünmemiş, bütün.

cenger (ol-) (Far. zeng “pas” ve ār “getiren” ile zeng-ār > jengār): *zf.* Kalaylı kapların kalayının bozulmuş hali. Zuhâl Ölmez, “cengari” kelimesini “bakır pası rengi” anlamıyla Diyarbakır’dan derlemiştir (Ölmez, 2010: 194).

cırtlan: (sırt+lan < ET) *a.* Sırtlan.

cırtlanlıh: *a.* Aksilik, yaramazlık.

çangal: *a.* Şelale.

çellağa: *sf.* Sulu, kendini bilmez.

çinçanağa çıharmah: Çocukların omuz üstüne alınması.

çinemelik: *a.* Omuzda taşınacak kadar odun, ot vb. yük.

dikdikiye kalkmak: Ayak parmaklarının uçlarına basarak yürümek.

dil örkenmek: Birinin konuşmasını alaylı bir şekilde taklit etmek.

dingil: *sf.* Çıplak. DS’de “çırılçıplak” anlamında kullanılan “dasdingil” kelimesi Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS, II: 1374).

domun: *a.* Su taşımada kullanılan büyük teneke kap.

dövürmek (< ET tevir-mek): Devirmek.

düğüm: *a.* Deride çıkan et parçası gibi yuvarlak ve sert şekilli siğillere verilen ad.

dünge: *a.* Toprakta yapılmış üstü dar, altı geniş saç ayak yerine kullanılan malzeme.

ense: *sf.* Arka taraf.

essâlatı: *zf.* Bilerek, isteyerek, kasten. Kelime Anadolu ağızlarından esâalet (eselet) şeklinde “bilerek, isteyerek, kasten” anlamıyla derlenmiştir (DS, III: 1778).

ev çarpmah: Süpürge otundan yapılan süpürgeyi; beyaz veya kırmızı toprak, kireç ve kaya tuzundan yapılan karışımla evin duvarlarına çarparak boyamak.

ferfene: *zf.* Gençlerin ve çocukların bayram vb. günlerde bir araya gelerek yaptıkları eğlence, piknik. Ferfene kelimesi DS’de “felfele, ferfana, ferfane, felfene, ferfere” kullanımlarıyla “1. Ortaklaşa yapılan yemekli, içkili toplantı. 2. Düğün ya da bayramlarda gençlerin birleşerek bir kuzu ya da koyun kesip yemeleri. 3. Çocukların ayrı ayrı evlerden malzemelerini toplayıp kırdaki yaptıkları pilav. 4. Pişmiş yumurta.” anlamlarıyla derlenmiştir (DS, III: 1845).

feriktirmek: Konuşmasıyla rahatsız etmek, sıkıştırmak.

gağırır: kakırık < kâ ‘yansıma’+kır-(ı)k (TTTSKBS-I: 453) *a.* Balgam. Kelime “kakırmak” şeklinde “balgam çıkarmak” anlamında Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS: 2604). Kelime Hakas Türkçesinde “hağırır” şeklinde “Öksürüp tükürmek, balgam tükürmek” (Omuralieva 2020: 111) anlamıyla kullanılmaktadır.

gezeme: *a.* Evlerde odaların arasındaki aralık, boşluk.

guşhana: *a.* (T. kuş + Far. hâne) Tencere, küçük tencere (Sağır, 1995: 418).

hab: *a.* İmece usulüyle köylülerin sütlerini birleştirmeleri (bir çeşit ortaklık). DS’de “hap” kelimesi “Köylülerin yağ, peynir yapmak için sıra ile sütlerini birleştirmeleri işlemi, imece” anlamıyla derlenmiştir (DS, III: 2276).

hampek: *a.* Evden ahıra doğru inen merdivenlerin üzerine örtülen ağaçtan kapı.

harz etmek: Hoşlanmak.

hayhangeme: *zf.* Uluorta sesli münakaşa etmek.

heketlemek: Anlatmak, hikâye etmek.

hımça: *a.* Avuç, bir avuç miktarı.

hüsmek Susmak, konuşmamak.

içeri ev: Hububat vb. kış malzemelerinin konulduğu depo, kiler.

irisfay etmek: (Far. rusvā-rusvāy + T. et-) Rezil rüsva etmek.

keragan: *a.* Hamur yoğurmaya yarayan topraktan yapılmış büyük leğen.

kinogu: *a.* Evlerde ekmek pişirmek için ekmek sacının kurulduğu yer.

kisöğü: *a.* İlyas köyünde “Yarım yanmış odun parçası” anlamında kullanılan kelime DS’de tespit edilememiştir. Kelime aynı anlamıyla “köseği” şeklinde Elazığ ve Yöresi Ağızlarından derlenmiştir (Gülensoy ve Buran: 1994: 235). Hasan Eren, “köseği” kelimesinin “eğsi” kelimesiyle birleştirilebileceğini belirterek kelime ile ilgi şu bilgileri vermektedir: “Anadolu ağızlarında ucu yanmış oduna ‘eğsi’ veya ‘eksi’ adı verilir. Anadolu’da ‘eğsi’ (> eksi) adı yanında ‘ögsü’ (öksü) biçimi de kullanılır. Türkçe ‘eğsi’ adının kökü bugüne değin bilinmiyordu. Bizim görüşümüze göre, bu ad Türkçe köseği ‘ucu yanmış odun, eğsi’ adıyla birleştirilebilir. Türkçede ‘köseği’ adı ‘ateşi karıştırmaya yarayan odun veya demir’ olarak da kullanılır. Ateşi karıştıran odunun bir ucunun yanması doğaldır. Bu bakımdan ‘köseği’ adı kolaylıkla ‘ucu yanmış odun’ anlamını almıştır. Köseği kelimesinin Türkçe köse- ‘yakmak’ kökünden geldiği açıktır. köse-gü > köseği” (Eren, 1978-1979: 12-13).

küllah (külâh < Far.): Başa giyilen külah (Özçelik, 1997: 264).

lağ etmek: (lâğ < Far.) Alay etmek, küçümsemek. (Olca, Ercilasun ve Aslan: 1998: 389).

lembekir: *a.* Bakırdan yapılmış büyükçe tabak. Kelime Çüngüş ve Çermik yöresinden “lembeki” şeklinde “ağzı açık büyük bal tabağı” anlamıyla derlenmiştir (Boz, 1996: 112).

loğdurgıç: (loğ < Far.) *a.* İlyas köyünde “loğ” kelimesi “Taştan yapılmış olup evlerin üzerindeki toprağı sıkıştırmak için kullanılan silindir yapıdaki taş parçası.” anlamıyla kullanılmaktadır. Kelime DS’de bu anlamıyla Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS, III: 3083). “Loğdurgıç” kelimesi ise İlyas köyünde “Genelde oyum ağacından yapılan *loğu* çekmeye

yarayan aparat” anlamında kullanılmakta olup DS’de yer almamaktadır.

malagof: *a.* Bayanların elbisenin altına giydiği dizlere kadar uzayan iç elbise. “Malakof, ilk defa Kırım harbinde Rusların Sivastopol müstahkem mevkiindeki Malakof Tabyası’nın Fransızlar tarafından zapt edilmesi vesilesiyle İstanbul’da Fransız Sefarethanesinde verilen zafer balosunda giyildiği için bu ismi almıştır; halk arasında buna sepetli fistan da denirdi” (MBTS: 765).

mekirif: (kerh < Ar. sf. Tiksinti veren, pis.

mıgıl yemek: Hoşlanmamak.

oğmaki: *bağ.* Belki, meğerse.

öskemek: Özlemek. Kelime “öksemek” şeklinde Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS: 3328).

pırhenk: *a.* Topraktan yapılmış su künkü.

piyer: *a.* Çeşme, pınar.

pöşgül: *a.* Havlu.

sadama: *ed.* Sadece, yalnız.

saraftaşı: *a.* Başocağının (bk. başocağı) zeminine konulan genelde 1,5x1,5 m boyutlarında yaklaşık 5 cm yüksekliğinde üçgen şeklinde yekpare taş.

segelmek: Uyuşmak, donmak.

semte gelmek: Kolayına gelmek.

sovuşmak: Savuşmak, çekip gitmek. Kelime “savuşmak” şeklinde “savuşmak, kaçmak” anlamıyla Diyarbakır’dan derlenmiştir (Erten 2011: 169).

sörke salı: *a.* Üzerinde ekmek pişirilen yassı, düz taş.

sümük: *a.* Toprak damların etrafının düz, yassı taşlarla dizilmesiyle yapılan saçak.

sütçöpü: *a.* Evler arasında imece usulüyle sütlerin birleştirilmesi anlamına gelen habcılıkta kullanılan ölçü çubuğu.

tanuğun: *a.* Un ve tarhana ile yapılan bir tür bulamaç.

tikelenmek: dikel- < ET tik+el- (TTTSKBS-I: 283) Diklenmek.

toğanmağ: < tokın-mak ET Dokunmak. Kelime “dohanmak” şeklinde Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızlarından derlenmiştir (Buran, 1997: 189).

tumtuğ: *a.* Damlardan kürelenen karın, atıldığı yerde oluşturduğu birikinti.

uruncağ: *a.* Hamak şeklinde yapılan salıncak.

yengicek: (<yèg+(i)n) *sf.* “Taşınması kolay, hafif. Kelime “yenlice” şeklinde Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS, VI: 4822).

zımzıh: *a.* Yumruk. Kelime “zımsık” şeklinde Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS, VI: 4372).

zonga: *a.* Kapının iç tarafına bir delik açılarak kapının arkadan kilitlenmesine yarayan tahtadan yapılan sürgü.

3.2. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünde Bulunup Diyarbakır Ağzında Kullanıldığı Belirtilmeyen Söz Varlığı

bıhçı *a.* Testere. (DS, I: 657) < bıçkı ‘testere; saraç bıçağı, bağ bıçağı’ < Etk. bıçg.u [bıç- ‘kesmek’ +fiilden alet ismi yapan -gı/kı eki] (TETTL-I: 685).

bıldır: *zf.* Geçen sene (DS, VI: 4459). < bıldır ‘geçen sene, bir yıl önce’ < bir yıldır (TETTL-I: 687).

cızma: *a.* Çizme. Kelime “Konçlu ayakkabı, çizme” anlamıyla Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS, II: 992).

çağa: *a.* Çocuk. (DS, II: 1033) < çāka. Trkm. çāga, Az. çağa ‘çocuk, yavru süt çocuğu’ TatT. bala-çağa, ‘büyük küçük çocuklar’ Özb. bala-çaka, Uyg. bala-çaka. ‘çoluk çocuk’ Moğ. çaka (TTTSKBS-I: 210).

çin: *a.* Omuz. (DS, II: 1225; Buran, 1997: 187; Erten, 2011: 152). Kelime Uşak İli Ağızlarında uzun ünlülü olarak tespit edilmiştir. (Gülsevin, 2002: 373). < OT çık ‘dik+(i)n; Çağ., EAT. çigin (TTTSKBS-I: 241).

gocik: *a.* (Bulg. kojux) Kalın kumaştan yapılan ve içine deri astar geçirilen kısa palto (DS, III: 2089).

gubaşmağ: İmece ile iş görmek, yardımlaşmak (DS, V: 3745).

heket: *a.* Hikâye (DS, III: 2330).

hers: Öfke (DS, III: 2347).

köpüç: (< köpür-(ü)ç) *a.* İlyas köyünde “Çamaşırları yıkamak ve

damların topraklarını sıkıştırmak için kullanılan tahtadan yapılmış alet.” anlamıyla kullanılan kelime DS’de “Çamaşır tokacı” anlamıyla derlenmiştir (DS, III: 2962).

loğ: *a.* (< Far.) Taştan yapılmış olup evlerin üzerindeki toprağı sıkıştırmak için kullanılan silindir şeklindeki taş (DS, III: 3083).

lülük: *a.* İbrğin emziği (DS, III: 3095). < lülük / lüllük / lolik ‘çaydanlığın ağzı, su akan küçük boru’ <lüle+-ik küçültme eki (TETTL-4 560).

malamat etmek: (< levm Ar.) Birinin ayıbını açığa çıkarmak, rezil etmek (DS, IV: 3112).

mıgahat olmak: İlyas köyünde “Mukayyet olmak, sahip çıkmak.” anlamında kullanılan kelime “mıhağat” şeklinde “iye, sahip” anlamıyla Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS, IV: 4596).

mucurum: *sf.* Kötürüm, yatalak, topal (DS, IV: 3216).

ötm: *a.* Evin ön duvarı üstüne gelen dam uzantısı, ön saçak (DS, V: 3352).

püşürük: *a.* Toprak damlı evlerde dama döşenen cıvık çamur (DS, V: 3506).

sal: (< ET sal: düz, yassı taş; sal daş: düzgün büyükçe taş) *a.* İlyas köyünde “İnce, geniş taş parçası.” anlamında kullanılan kelime “Kaldırım yapmakta kullanılan yassı ve büyük taş” anlamıyla derlenmiştir (DS, V: 3522).

sálaḫana: *sf.* Serseri, başıboş (DS, VI: 4666).

seplemek: Bırakmak (DS, VI: 3587).

sırtarmaḫ: Dışleri görünecek şekilde gülmek (DS, VI: 3621).

sürgü: *a.* Kar küreği (DS, VI: 4715).

şaḫalamaḫ: (< şakḫ Ar.) Parçalara ayırmak, bölmek (DS, VI: 3737).

şapalaḫ: *a.* Tokat (DS, V: 3746).

tay: *a.* Eş, denk, yaşıtlı (DS, V: 3852).

terek: *a.* Raf, sergen (DS, V: 3891). < Çağ., AH.: tārāk <tér- ‘dermek’ +-ek (DLT: térgelir ‘dermek, toplamak üzere olan’) (TTTSKBS-I: 884).

tıhım: (tikü < tikkü ET) *a.* Parça, lokma, dilim (genellikle et, ekmek, peynir vb. için) (DS, V: 3931).

töremek: (< törü- ET) Çoğalmak, üremek (DS, VI: 4775).

üşküre: *a.* (Far. uskere) Büyükçe bakır kâse (DS: 4798).

zırza: *a.* Genellikle ceviz, gürgen ve dişbudak ağacından yapılan, bıçkıya benzer mekanik yapılı kapı anahtarı (DS, VI: 4382).

4. SONUÇ

Diyarbakır ili Çüngüş ilçesine bağlı İlyas (Malkaya) köyünden söz varlığının derlendiği bu çalışmada 100 kelime incelenmiştir. Bu 100 kelimenin 70'i Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünde bulunmayan kelimeler olup 30 tanesi Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünde bulunup Diyarbakır ağzında kullanıldığı belirtilmeyen kelimelerden oluşmaktadır.

Derlenen Arapça, Farsça vb. kökenli kelimelerin bazılarının artlık önlük uyumu açısından Türkçeye uydurulduğu görülmektedir. [bk. cenger (zengâr), mekirif (mekruh)] Arapça, Farsça kökenli kelimelerin bazılarının Türkçe eklerle yeni kelimelerin türetildiği görülmektedir (bk. loğdurgıç, heketlemek). Eski Türkçede kullanılan *çağa*, *bıldır*, *sal* gibi kelimelerin İlyas köyü ağzındaki varlığı Türkçenin eskicil (arkaik) izlerini gösteren önemli ipuçlarıdır.

Teknolojinin hızlı bir şekilde geliştiği ve ağız özellikleri gösteren söz varlığının hızla yok olduğu günümüzde ağızlardaki söz varlığının yazıya geçirilmesi Türk dilinin gelişim sürecinin izlenmesi açısından ağız araştırmalarına katkı sağlayacaktır. Söz varlığının tespit edildiği bu tür çalışmalar sayesinde karşılaştırmalı ağız çalışmalarını daha sağlıklı bir şekilde yapmak mümkündür.

Teşekkür

Ahmet Çiftçi (Yaş 68)

Fatma Çiftçi (Yaş 62)

Mustafa Uğurlu Arslan (Yaş 41)

Salime Arslan (Yaş 74)

Saniye Başdemir (Yaş 89)

Yasin Başdemir (Yaş 44)

Kısaltmalar

a. ad

Ar.	Arapça
bağ.	bağlaç
Bulg.	Bulgarca
Çağ.	Çağatay Türkçesi
DLT	Dîvân-ı Lügâti't-Türk
DS:	Derleme Sözlüğü
DS, I	Derleme Sözlüğü Birinci Cilt
DS, II	Derleme Sözlüğü İkinci Cilt
DS, III	Derleme Sözlüğü Üçüncü Cilt
DS, IV	Derleme Sözlüğü Dördüncü Cilt
DS, V	Derleme Sözlüğü Beşinci Cilt
DS, VI	Derleme Sözlüğü Altıncı Cilt
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ed.	edat
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Moğ.	Moğolca
OT	Orta Türkçe
Özb.	Özbek Türkçesi
T.	Türkçe
TatT.	Tatar Türkçesi
TETTL	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati
Trkm.	Türkmen Türkçesi
TS	Türkçe Sözlük
TTTSKBS	Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
zf.	zarf

Çeviri Yazı İşaretleri

á	a-e arası ünlü
ā	uzun a
ä	açık e
è	e-i arası ses
ī	uzun i sesi
ḥ	arka damak h ünsüzü
ḳ	arka damak k ünsüzü
ṽ	çift dudak v ünsüzü
‘	ayın

5. KAYNAKLAR

- Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri: Yavuz Sultan Selim Devri kanunnâmeleri III*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Baran, B. & Erten, M. (2020). Diyarbakır ağzında sözcük yitimi. B. Tunçsiper ve D. İnan (Ed). *İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası Beşerî Bilimler Kongresi bildiriler kitabı* içinde (ss.378-383). İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi.
- Baran, B. (2019). Güneydoğu Anadolu ağızlarının dil özellikleri üzerine bir inceleme. H. Eriş ve M. Kızıryüz (Ed.). *1.Uluslararası Harran Multidisipliner Çalışmalar Kongresi bildiri kitabı* içinde (ss. 1413-1436). İksad Yayınları
- Baran, B. (2020). Diyarbakır ili ağızlarında şimdiki zaman ekleri ve kullanılışları. *Mecmua-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 17-32.
- Başkan, A. & Erten, M. (2016). Bismil ağzından derleme sözlüğüne katkılar. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40(2), 67-77.
- Başkan, A. (2012). *Bismil ağzı, inceleme-metinler-dizin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Başkan, A. & Özkan, E. (2017). Bismil (Diyarbakır) ağzında arkaik sözler. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 4 (11), 537-540.
- Beysanoğlu, Ş. (1966). *Diyarbakır ağzı*. Ankara: Diyarbakır Halkevi Yayınları.
- Boz, E. (1996). Çüngüş ve Çermik yöresi ağzından derleme sözlüğüne katkılar. *Milli Folklor*, 4, 112-113.
- Buran A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (2008). Türk Dili tarihinde bir dilbilimsel temas bölgesi olarak Diyarbakır. B. Yediyıldız ve K. Tomenendal (Ed.). *Osmanlıdan Cumhuriyete 2. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (ss. 91-110). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Eren, H. (1978-1979). Türk dilinin etymologique sözlüğüne katkılar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1-15.
- Erten, M. (2011). *Diyarbakır ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy T. & Buran A. (1994). *Elazığ yöresi ağızlarından derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2011). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nakiboğlu S. H. (2015). Diyarbakır, Mardin, Urfa-Siverek ağızlarında kullanılan bir enklitik edatı “MA”. *Akademik Bakış Dergisi*, 47, 272-286.
- Olçay, S., Ercilasun, Ahmet B. & Aslan, E. (1997). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Omuralieva, A. (2020). Türkçede ses yansımaları fiiller türeten +kır- eki üzerine.

Folklor Akademi Dergisi, 3(1), 99-130.

Ölmez, Z. (2010). Diyarbakır ağzının sözvarlığına katkılar. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 20, 193-201.

Özçelik S. & Boz E. (2001). *Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik yöresi ağzı (dil incelemesi, metinler, sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özçelik S. (1997). *Urfâ merkez ağzı, inceleme-metinler-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sağır M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları, inceleme-metinler-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Sökmen, İ. (2016). *Bismil Türkmen Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sökmen, İ. (2017). Dilsel veriler ışığında Bismil Türkmen topluluğu ve ağzını oluşturan tarihsel katmanlar. *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 44, 215-235.

Tietze, A. (2009-2018). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*. 1-5 Cilt. İstanbul.

Türkiye’de Halk ağzından derleme sözlüğü I-VI. Cilt (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

<https://web.archive.org/web/20201002021433/http://www.malkayakoyu.org/koytarihi.htm>